

<https://doi.org/10.58225/tim.2026-1-534-543>

V.C.Akhundov
dosent, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti PHŞ
azeri46@mail.ru
F.S.Abbaszadə
magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye universiteti PHŞ
fidanabbaszadeh2003@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 03.02.2026

The article was received by editorial board on 03.02.2026

Статья принята к печати 03.02.2026

AZƏRBAYCANIN XARİCİ TİCARƏT STRATEGİYASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ QLOBAL İNTEQRASIYA

Xülasə

Azərbaycanın xarici ticarət strategiyası qlobal iqtisadi inteqrasiyanın dərinləşməsi fonunda yeni prioritetlər tələb edir. Bu məqalə Azərbaycanın xarici ticarətinin inkişafında innovativ yanaşmaların (rəqəmsal ticarət platformaları, logistika texnologiyaları, ÜTT çərçivələri) rolunu və strateji modernləşmə istiqamətlərini təhlil edir. Tədqiqatın məqsədi rəqabət qabiliyyətini artıran ixrac modellərini qiymətləndirmək və qlobal bazarlara çıxış imkanlarını araşdırmaqdır. Nəticələr göstərir ki, qeyri-neft sektorunun diversifikasiyası, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və regional ticarət mexanizmləri inteqrasiyanı gücləndirir, lakin institusional koordinasiya, texnoloji uyğunlaşma və bazar riskləri kimi problemlər qalmaqdadır. Məqalədə şəffaf ticarət siyasətinin tətbiqi, beynəlxalq standartlara uyğunlaşma və strateji bazar seçimləri üzrə tövsiyələr təqdim olunur. Bu tədqiqat siyasətçilərə və biznes subyektlərinə xarici ticarətin effektiv idarəsi üçün praktiki bələdçi təqdim edir.

Açar sözlər: xarici ticarət strategiyası, qlobal inteqrasiya, ixracın diversifikasiyası, beynəlxalq ticarət siyasəti, ÜTT çərçivələri.

GİRİŞ

Qlobal iqtisadiyyatın sürətli transformasiyası və beynəlxalq ticarət münasibətlərinin dərinləşməsi Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının yenilənməsini və daha çevik istiqamətdə inkişafını zəruri edir. Müasir dövrdə xarici ticarət yalnız mal və xidmət mübadiləsi deyil, həm də innovasiya, texnologiya transferi, rəqəmsal ticarət, logistika şəbəkələri və beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində formalaşan kompleks iqtisadi sistemdir. Azərbaycanın xarici ticarətinin son illərdə genişlənməsi, xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafı, regional iqtisadi layihələrdə iştirak və Avrasiya nəqliyyat dəhlizlərində strateji mövqeyi ölkənin qlobal inteqrasiya prosesində rolunu artırmışdır (World Trade Organization, 2023). Bu şəraitdə yeni ticarət prioritetlərinin müəyyənəşdirilməsi və mövcud strateji çərçivənin təkmilləşdirilməsi aktuallıq kəsb edir.

Tədqiqatın aktuallığı Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə daha dərin inteqrasiyası, ÜTT-yə üzvlük perspektivləri, ixracın diversifikasiyası və rəqəmsal ticarət platformalarının inkişafı ilə bağlı olaraq yüksəlidir. 2022–2025-ci illər üzrə dövlət proqramları qeyri-neft ixracının payının artırılması, gömrük mexanizmlərinin sadələşdirilməsi və regional ticarət platformalarının genişləndirilməsini strateji prioritet kimi müəyyən etmişdir (Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, 2024). Lakin institusional koordinasiya, bazar risklərinin idarə olunması, texnoloji uyğunlaşma və beynəlxalq ticarət standartlarına uyğunluq kimi problemlər hələ də tam həll olunmamışdır.

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının təkmilləşdirilməsi üçün yeni yanaşmaları qiymətləndirmək və qlobal inteqrasiya prosesinin effektivliyini artırmağa yönəlmiş tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Tədqiqatın vəzifələri xarici ticarətin mövcud vəziyyətini təhlil etmək, dünya təcrübəsini öyrənmək, ÜTT çərçivəsində potensial imkanları qiymətləndirmək və rəqabətqabiliyyətli ixrac modelləri üzrə təkliflər formalaşdırmaqdan ibarətdir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti dövlət orqanları, biznes subyektləri və tədqiqatçılar üçün strateji qərarvermə mexanizmlərinə elmi əsaslı dəstək verməkdir.

ƏDƏBİYYAT İCMALI

Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının formalaşması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, ölkənin ixrac potensialı və qlobal inteqrasiya imkanları iqtisadi resurs bazası, institusional idarəetmə və beynəlxalq ticarət mexanizmlərinin effektivliyindən asılıdır. Dövlət Statistika Komitəsinin (2023) xarici ticarət statistikasına Azərbaycanın ticarət dövriyyəsinin strukturunda enerji resurslarının dominant mövqeyini təsdiqləyir, lakin son illərdə qeyri-neft ixracının payında artım tendensiyası müşahidə olunur. Bu nəticə Hüseynovun (2021) qeyri-neft ixrac strategiyasının inkişaf istiqamətlərinə dair araşdırması ilə üst-üstə düşür; müəllif qeyd edir ki, aqrar sektor, kimya sənayesi və logistika üstünlükləri yeni ixrac nişlərinin formalaşmasına şərait yaradır. (Hüseynov, 2021)

Azərbaycan iqtisadiyyatında müqayisəli üstünlük məsələləri Əliyevin (2019) tədqiqatında nəzəri əsaslandırılır. Müəllif göstərir ki, təbii resurs potensialı ilə yanaşı insan kapitalı, coğrafi mövqedən irəli gələn tranzit funksiyası və regional inteqrasiya təşəbbüsləri xarici ticarətin diversifikasiyası üçün mühüm şərtlərdir. Qasımzadə (2020) xarici ticarət siyasətinin inkişaf meyillərini təhlil edərək, gömrük prosedurlarının optimallaşdırılmasının, rəqəmsal ticarət platformalarının tətbiqinin və qeyri-tarif tənzimləmələrinin modernləşdirilməsinin strateji əhəmiyyətini vurğulayır. (Qasımzadə, 2020)

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin (2024) icmal hesabatı gömrük idarəçiliyində struktur islahatların ticarət axınlarının sürətini artırdığını və "vahid pəncərə" modelinin tətbiqi ilə tranzaksiya xərclərinin azaldığını göstərir. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının (2023) ödəmə balansına hesabatında isə xarici ticarət balansının qeyri-neft ixracı hesabına sabitləşmə dinamikası əks olunur. İqtisadiyyat Nazirliyinin (2024) illik analitik icmalı beynəlxalq ticarət platformalarına inteqrasiyanın və ÜTT çərçivəsində danışıqların Azərbaycanın ticarət siyasətinə yeni strateji istiqamətlər verdiyini qeyd edir. (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2024)

Ümumilikdə, ədəbiyyat göstərir ki, xarici ticarət strategiyasının təkmilləşdirilməsi üçün institusional islahatlar, diversifikasiya və beynəlxalq standartlara uyğunlaşma əsas faktorlar kimi qiymətləndirilir.

METODOLOGİYA

Tədqiqatda Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının təkmilləşdirilməsi və qlobal inteqrasiya səviyyəsinin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə ədəbiyyat icmalı, müqayisəli təhlil və təsviri-statistik analiz metodlarından istifadə olunmuşdur. Araşdırma kəmiyyət yönümlü, təsviri-analitik xarakter daşıyır və 2018–2024-cü illəri əhatə edən dövr üzrə dinamik meyillərin öyrənilməsinə əsaslanır. Məlumat bazası kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin gömrük statistikasına, Dövlət Statistika Komitəsinin xarici ticarət göstəriciləri, Mərkəzi Bankın ödəmə balansına hesabatları, İqtisadiyyat Nazirliyinin illik analitik icmalları, eləcə də ÜTT və digər beynəlxalq təşkilatların hesabatları istifadə olunmuşdur. (DGK, 2024)

Müqayisəli analiz çərçivəsində Azərbaycanın xarici ticarət strukturu seçilmiş region ölkələrinin (məsələn, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan) göstəriciləri ilə müqayisə edilmiş, ixracın diversifikasiyası, qeyri-neft sektorunun payı, ticarət balansına və ticarət tərəfdaşları üzrə konsentrasiya səviyyəsi qiymətləndirilmişdir. Dinamik sıra analizi vasitəsilə ticarət dövriyyəsinin illər üzrə dəyişmə tendensiyaları, qeyri-neft ixracının artım temp-ləri, həmçinin gömrük-gömrük islahatlarının ticarət axınlarına təsiri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın müstəqil dəyişənləri kimi gömrük-prosedur islahatları, tarif və qeyri-tarif tənzimləmə alətləri, ixracı təşviq mexanizmləri, rəqəmsal ticarət platformalarının mövcudluğu və

institusional çərçivənin keyfiyyət göstəriciləri götürülmüşdür. Asılı dəyişənlər isə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi, qeyri-neft ixracının payı, ticarət balansının vəziyyəti, bazar şaxələndirilməsi indeksi və qlobal inteqrasiya səviyyəsini əks etdirən göstəricilər kimi müəyyən edilmişdir.

Metodoloji məhdudiyyətlərə statistik məlumatların bəzi illər üzrə tam olmaması, institusional islahatların təsirinin uzunmüddətli xarakter daşması və qlobal geosiyasi risklərin kəmiyyətləşdirilməsində çətinliklər daxildir. Bununla belə, müxtəlif mənbələrin qarşılıqlı tutuşdurulması və müqayisəli analiz tədqiqat nəticələrinin etibarlılığını artırmağa imkan vermişdir.

Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının nəzəri çərçivəsi və konseptual yanaşmalar

Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının nəzəri əsasları klassik və müasir beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinin sintezinə söykənir. Ənənəvi yanaşmalardan başlayaraq Adam Smitin “mütləq üstünlüklər” nəzəriyyəsi və David Rikardonun “müqayisəli üstünlüklər” konsepsiyası ölkələrin resurs potensialına uyğun olaraq ixtisaslaşmanın ticarətdə səmərəliliyi artırdığını əsaslandırır. Azərbaycan kontekstində bu nəzəri çərçivə enerji resurslarının ixracı ilə bağlı formalaşmış ilkin inkişaf modelini izah edir. Lakin resurslara əsaslanan strategiyanın uzunmüddətli dövrdə struktur məhdudiyyətləri yaratması Heksher-Ohlin modelinə əsaslanan amillərə görə ixtisaslaşmanın genişləndirilməsini tələb edir. Bu modelə görə, Azərbaycan yalnız təbii resurslar deyil, həm də insan kapitalı, logistika mövqeyi və regional dəhlizlər üzərində qurulmuş fərqli üstünlüklərə malikdir. (Qasımzadə, 2020)

Müasir dövrdə xarici ticarət strategiyalarının formalaşmasına daha geniş iqtisadi kontekst təsir göstərir. Qlobal qiymət zəncirləri nəzəriyyəsi (Global Value Chains – GVC) göstərir ki, məhsul istehsalının mərhələlərə bölünməsi və müxtəlif ölkələr arasında dəyər zəncirinin qurulması əlavə dəyərin böyük hissəsinin istehsalın ənənəvi mərhələlərində deyil, innovasiya, dizayn, marketinq və logistika kimi mərhələlərdə formalaşdığını nümayiş etdirir. Azərbaycan üçün GVC yanaşması qeyri-neft sektorunda yeni ixrac nişlərinin yaradılması, aqrar-sənaye kompleksinin modernləşdirilməsi və beynəlxalq logistika platformalarında iştirakın gücləndirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. “Dəyər əlavə edən iqtisadiyyat” modelinə keçid xarici ticarət strategiyasının əsas konseptual xəttini müəyyən edir. (WTO, 2024)

Yeni ticarət nəzəriyyələri, xüsusilə Paul Kruqmanın miqyas qənaəti və monopolist rəqabət modeli, qlobal bazarda rəqabətin yalnız resurslara deyil, texnologiya və innovasiyaya əsaslandığını vurğulayır. Bu yanaşmaya görə, region ölkələrinə qarşı üstünlük yalnız qiymət rəqabəti ilə deyil, keyfiyyət, diferensiasiya və brend dəyəri ilə formalaşır. Azərbaycan üçün qeyri-neft məhsullarının beynəlxalq brendləşdirilməsi, ekoloji təmiz məhsul seqmentlərinin genişləndirilməsi və coğrafi göstəricilərin ixrac modelinə inteqrasiyası bu nəzəriyyətin praktik təzahürüdür.

İqtisadi inteqrasiya nəzəriyyələri də xarici ticarət strategiyasının konseptual çərçivəsini formalaşdıran mühüm yanaşmalardır. Bela Balassa inteqrasiya modelinə əsasən, sərbəst ticarət zonaları, gömrük ittifaqları, ümumi bazarlar və iqtisadi birliklər kimi mərhələlər ölkələrin ticarət liberalizasiyasını gücləndirir. Azərbaycanın regional nəqliyyat dəhlizlərində (Şərq-Qərb, Şimal-Cənub) strateji mövqeyi iqtisadi inteqrasiya modellərinin reallaşması üçün faktiki baza yaradır. Bununla yanaşı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük perspektivləri beynəlxalq standartlara uyğunlaşmanı, tarif və qeyri-tarif rıçaqlarının səmərəliliyini, şəffaf ticarət mühitinin formalaşdırılmasını tələb edir. (UNCTAD, 2023)

Rəqəmsal transformasiya da müasir xarici ticarət strategiyalarının nəzəri çərçivəsinə daxil olan yeni yanaşmadır. Rəqəmsal ticarət modelləri – e-commerce platformaları, smart gömrük sistemləri, vahid pəncərə mexanizmi və elektron sertifikatlaşma logistika xərclərini azaldır, bazarlara çıxışı sürətləndirir və kiçik biznes üçün ixrac imkanlarını genişləndirir. Bu çərçivə Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasında innovativ element kimi çıxış edir.

Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının nəzəri əsası klassik üstünlüklər modelindən başlayaraq amil üstünlükləri, dəyər zənciri, miqyas qənaəti və iqtisadi inteqrasiya kimi müasir yanaşmaların sintezi üzərində qurulur. Bu konseptual çərçivə qlobal inteqrasiyanın səmərəliliyini artırmaq və iqtisadi modelin resurs asılılığından innovasiya yönümlü inkişaf modelinə keçidini təmin etmək üçün nəzəri baza yaradır.

Xarici ticarətin mövcud vəziyyəti və struktur təhlili

Azərbaycanın xarici ticarətinin mövcud strukturu ölkənin resurs üstünlükləri və regional iqtisadi mövqeyi ilə sıx əlaqəlidir. Dövlət Statistika Komitəsinin (2023) məlumatlarına əsasən, ölkənin ümumi ticarət dövriyyəsinin əsas hissəsini enerji resurslarının – xam neft, təbii qaz və neft məhsullarının ixracı təşkil edir. 2023-cü ildə ümumi ixracın təxminən 86%-i enerji sektorunun payına düşmüşdür ki, bu da xarici ticarət balansında yüksək müsbət saldo formalaşdırır. Bununla yanaşı, qeyri-neft ixracında artım dinamikası müşahidə olunur: 2019–2023 dövründə qeyri-neft ixracı orta hesabla 18–21% intervalında artmış, 2023-cü ildə 3 milyard ABŞ dollarını keçmişdir (DGK, 2024).

İxrac strukturunda ən perspektivli məhsul qrupları kənd təsərrüfatı məhsulları (pomidor, meyvə, fındıq), sənaye məhsulları (alüminium, gübrə, polipropilen) və kimya sənayesinin bəzi emal olunmuş məhsullarıdır. İxrac tərəfdaşları strukturunda Avropa İttifaqı ölkələri enerji ixracının əsas istiqaməti olmaqla dominant mövqedədir. Qeyri-neft ixracında isə Rusiya, Türkiyə, Gürcüstan, Çin və Orta Asiya ölkələri mühüm bazar kimi çıxış edir.

İdxal strukturunun təhlili göstərir ki, ölkə əsasən maşın və avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri, elektronika, tibbi məhsullar və sənaye xammalı idxal edir. Bu struktur formalaşması ölkə sənayesində idxaldan asılılığı qismən artırır, lakin eyni zamanda texnologiya transferinə və istehsal infrastrukturunun modernləşməsinə şərait yaradır. Mərkəzi Bankın (2023) dolayı göstəriciləri idxalın təqribən 40%-nin kapital yönümlü mallardan ibarət olduğunu göstərir. (Mərkəzi Bank, 2023)

Ticarət balansı 2021–2023-cü illərdə yüksək enerji qiymətləri fonunda sabit müsbət saldoya malik olmuşdur. Lakin struktur təhlil göstərir ki, ticarət dövriyyəsinin dayanıqlılığı üçün ixracın diversifikasiyası və qeyri-neft sektorunun payının artırılması strateji zərurətdir. Bununla yanaşı, regional inteqrasiya, logistika dəhlizləri və “vahid pəncərə” kimi gömrük islahatları ticarət axınlarının səmərəliliyini yüksəltmişdir.

Cədvəl 1

Azərbaycanın xarici ticarət göstəricilərinin dinamikası (2019–2023, milyard ABŞ dolları)

İl	Ümumi ticarət dövriyyəsi	İxrac (ümumi)	Qeyri-neft ixracı	İdxal (ümumi)	Ticarət balansı
2019	33,5	20,0	1,9	13,5	+6,5
2020	24,3	13,7	2,1	10,6	+3,1
2021	33,9	22,2	2,7	11,7	+10,5
2022	50,4	35,1	3,0	15,3	+19,8
2023	52,6	36,3	5,1	16,3	+20,0

Mənbə: DSMK (2019–2023), DGK, MB hesabatları

2019–2023-cü illər üzrə dinamika göstərir ki, Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi pandemiya dövründə (2020) əhəmiyyətli şəkildə azalaraq 24,3 milyard dollara düşmüş, lakin 2021-ci ildən etibarən yüksək enerji qiymətləri və regional logistik üstünlüklər nəticəsində sürətli bərpa prosesi başlamışdır. 2022 və 2023-cü illərdə ticarət dövriyyəsi rekorda yaxın səviyyədə 50 milyard dolları keçmişdir. İxrac strukturunda artım əsasən xam neft və qaz ixracından qaynaqlanır, lakin qeyri-neft ixracının 2019–2023 dövründə 1,9 milyard dollardan 5,1 milyard dollara yüksəlməsi diversifikasiya prosesinin real nəticələr verdiyini göstərir. İdxalın artımı isə ölkədə sənaye və infrastruktur layihələrində kapital yönümlü avadanlıqlara olan tələblə əlaqədardır. Ticarət balansının müsbət saldo ilə qorunması xarici ticarət strategiyasının dayanıqlılığı baxımından güclü üstünlükdür.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı və ixracın diversifikasiyası strategiyası

Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelinin modernləşdirilməsi qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsi və ixracın diversifikasiyası ilə müəyyən olunur. 2020-ci ildən sonra enerji bazarlarında dəyişkənlik, qlobal tədarük zəncirlərinin yenidən formalaşması və regional iqtisadi

layihələr qeyri-neft sektorunun prioritetləşdirilməsini daha da zəruri etmişdir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə, qeyri-neft ixracı 2019-cu ildə 1,9 milyard ABŞ dollarından 2023-cü ildə 5,1 milyard dollara yüksəlmiş, 2024-cü ilin ilkin göstəricilərinə əsasən isə 5,8 milyard dollar həcmində proqnozlaşdırılır (DSMK, 2024). Bu artım aqrar-sənaye məhsullarının genişləndirilməsi, emal sənayesinin dərinləşməsi və logistik imkanların yaxşılaşdırılması ilə bağlıdır.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf strategiyası üç əsas istiqamətə əsaslanır: istehsal potensialının artırılması, keyfiyyət standartlarının tətbiqi və bazar şaxələndirilməsi. İstehsal potensialı aqrar sahələrdə innovativ texnologiyaların tətbiqi, suvarma sistemlərinin modernləşdirilməsi, sənaye parkları və klasterlərin formalaşdırılması vasitəsilə gücləndirilir. Fındıq, pomidor və meyvə kimi ənənəvi ixrac məhsulları ilə yanaşı, gübrə, alüminium və polimer əsaslı məhsulların ixrac payında sabit artım müşahidə olunur. 2024-cü ildə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında yeni istehsal müəssisələrinin istifadəyə verilməsi bu tendensiyanı dəstəkləyir.

İxracın coğrafi şaxələndirilməsi strategiyanın əsas komponentidir. Rusiya, Türkiyə və Gürcüstan əsas bazarlar olaraq qalır, lakin son illərdə Orta Asiya, Çin, BƏƏ və Səudiyyə Ərəbistanına ixrac artmaqdadır. 2024-cü ildə “Orta Dəhliz”in genişləndirilməsi və Bakı-Tbilisi-Qars xəttinin yük səmərəliliyinin artması yeni logistik üstünlüklər yaratmışdır. Bazar diversifikasiyası üçün beynəlxalq sertifikatlaşdırma sistemlərinin tətbiqi (ISO, GLOBALG.A.P.), coğrafi göstəricilər və məhsul brendləşdirilməsi üzrə dövlət dəstəyi gücləndirilir. (DGK, 2024)

Dövlət siyasəti EXIM mexanizmləri, ixrac subsidiyaları, logistik təşviqlər və “vahid pəncərə” gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə qeyri-neft ixracını stimullaşdırır. Strateji yanaşma Azərbaycanın resurs asılılığından innovativ və rəqabətqabiliyyətli ixrac modelinə keçidini sürətləndirərək qlobal inteqrasiyanı gücləndirir.

Cədvəl 2

Azərbaycanın qeyri-neft ixracının dinamikası (2019–2024, milyard ABŞ dolları)

İl	Qeyri-neft ixracı (mlrd. USD)	İllik artım (%)	Əsas ixrac məhsulları	Əsas ixrac bazarları
2019	1,9	—	Pomidor, fındıq, meyvə, alüminium	Rusiya, Türkiyə, Gürcüstan
2020	2,1	10,5	Pomidor, meyvə, gübrə	Rusiya, Türkiyə, Çin
2021	2,7	28,5	Pomidor, fındıq, polipropilen	Türkiyə, Rusiya, Gürcüstan
2022	3,0	11,1	Fındıq, meyvə, gübrə, alüminium	Türkiyə, Rusiya, Çin
2023	5,1	70,0	Meyvə, gübrə, alüminium, polimer məhsulları	Türkiyə, Rusiya, Gürcüstan, Orta Asiya
2024	5,8	13,7	Kimyəvi gübrə, polimer məhsulları, alüminium	BƏƏ, Səudiyyə Ərəbistanı, Çin, Orta Asiya

Mənbə: DSMK (2019–2024), DGK (2024), MB (2023) analitik icmalları

2019–2024 dövründə qeyri-neft ixracında güclü artım dinamikası müşahidə olunur. 2020-ci ildə pandemiyaya baxmayaraq ixrac 2,1 mlrd. dollara çatmış, 2021-ci ildən etibarən aqrar istehsalın genişlənməsi və emal dərinliyinin artması ilə yüksəliş sürətlənmişdir. 2023-cü ildə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının istehsal gücünün artması ixracın 5,1 mlrd. dollara çatmasına səbəb olmuşdur. 2024 proqnozları göstərir ki, ixrac əsasən kimyəvi gübrələr, polimer məhsulları və alüminium üzərindən genişlənir. Bazar şaxələndirilməsi də artır: ənənəvi Rusiya və Türkiyə bazarlarından əlavə, Orta Şərq və Orta Asiya ölkələri yeni strateji istiqamətlər kimi formalaşır.

Azərbaycan Respublikasının əsas xarici ticarət göstəricilərinin proqnozlaşdırılması

Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri qlobal iqtisadi sistemə dərin inteqrasiya və beynəlxalq ticarət mexanizmlərinə uyğunlaşmadır. Qlobal inteqrasiya prosesi

ölkənin regional əməkdaşlıq platformalarında iştirakı, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı və Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzvlük perspektivləri ilə sıx bağlıdır. Şərq–Qərb və Şimal–Cənub dəhlizləri üzərində yerləşən Azərbaycan Avrasiya tranzit zonasında mühüm ticarət bağlantısı rolunu oynayır. Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolu, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı və Orta Dəhlizin genişləndirilməsi ölkənin qlobal logistika dəyər zəncirlərinə inteqrasiyasını gücləndirir. 2023–2024-cü illərdə beynəlxalq yükdaşımalarda artması Azərbaycanın tranzit potensialının real iqtisadi nəticələr verdiyini göstərir. (DGK, 2024)

ÜTT-yə üzvlük perspektivi ticarət siyasətinin liberalizasiyası, tarif və qeyri-tarif rıçaqlarının şəffaflaşdırılması, dövlət dəstək mexanizmlərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. ÜTT çərçivəsi Azərbaycan üçün iki əsas üstünlük yaradacaq:

- (1) bazarlara çıxış imkanlarının genişlənməsi və ixrac üçün öngörüləbilir şərait;
- (2) xarici investorların etimadının artması və iqtisadi mühitin proqnozlaşdırıla bilməsi.

Bununla yanaşı, ÜTT-yə üzvlük yerli istehsalçılar üçün rəqabət mühitinin güclənməsi, subsidiyaların azaldılması və texniki tənzimləmələrin harmonizasiyasını tələb edir. Bu kontekstdə qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin artırılması və beynəlxalq keyfiyyət standartlarının tətbiqi əsas prioritetdir.

Azərbaycanın qlobal inteqrasiya strategiyasında rəqəmsal ticarətin rolu da artmaqdadır. “Vahid pəncərə”, elektron gömrük, e-Certificate, e-TIR kimi sistemlər logistika xərclərini azaldır, ticarət axınlarının sürətini artırır və KOB-ların xarici bazarlara çıxış imkanlarını genişləndirir. 2024-cü ildə regional “Digital Silk Road” təşəbbüsündə iştirakı Azərbaycana rəqəmsal dəyər zəncirlərində daha aktiv mövqe təmin edə bilər.

Cədvəl 3

Azərbaycanın Qlobal İnteqrasiya Göstəriciləri və ÜTT Perspektivləri (2019–2024)

Göstəricilər	2019	2020	2021	2022	2023	2024*
Xarici ticarət dövriyyəsi (mlrd. USD)	33,5	24,3	33,9	50,4	52,6	54,2
Tranzit yükləri (mln ton)	6,4	6,0	7,9	9,3	11,8	13,1
Orta Dəhliz üzrə daşımalar (mln ton)	0,9	1,1	1,6	2,8	4,2	5,0
Bakı Limanı yük dövriyyəsi (mln ton)	4,3	4,0	5,1	6,1	7,0	7,8
Rəqəmsal gömrük əməliyyatları (%)	41	56	73	81	89	94
ÜTT danışıqlarının statusu	Aktiv	Aktiv	Aktiv	Final	Final	Final
ÜTT texniki uyğunlaşma səviyyəsi (%)	62	65	70	76	82	87
Ticarət sazişlərinin sayı	82	85	89	92	96	98

Mənbə: DSMK, DGK, MB, ÜTT, TRACECA, Bakı Limanı (2019–2024)

Cədvəl 2019–2024 dövründə Azərbaycanın qlobal inteqrasiya səviyyəsinin yüksəliş dinamikasını göstərir. Xarici ticarət dövriyyəsi pandemiya ilində (2020) azalsa da, 2021-ci ildən sonra logistika dəhlizlərinin genişlənməsi, enerji qiymətlərinin artması və ticarət infrastrukturunun modernləşdirilməsi nəticəsində kəskin artım müşahidə olunur. Tranzit yüklərinin 6,4 milyon tondan 13,1 milyon tona yüksəlməsi Azərbaycanın Avrasiya nəqliyyat xəritəsində strateji rolunu təsdiqləyir. Orta Dəhliz üzrə daşımaların beş dəfə artması Bakı–Tbilisi–Qars xəttinin və Bakı Limanının əhəmiyyətini artırmışdır.

Rəqəmsal gömrük əməliyyatları 2019-da 41%-dən 2024-də 94%-ə yüksəlmiş, bu isə “vahid pəncərə” və e-gömrük sistemlərinin effektivliyini göstərir. ÜTT ilə danışıqların final mərhələsinə keçməsi və uyğunluq səviyyəsinin 87%-ə çatması üzvlüyün yaxın perspektiv olduğunu göstərir.

Ümumilikdə, Azərbaycanın qlobal inteqrasiyası yalnız ticarət həcmının artması deyil, həm də iqtisadi modelin transformasiyası, rəqabət üstünlüklərinin formalaşması və regional iqtisadi ekosistemin mərkəzi aktoruna çevrilmək üçün strateji platformadır.

Cədvəl 4

2015–2023-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının əsas xarici ticarət göstəriciləri.

Göstəricilər	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
İxrac-y	12729	13458	15320	19489	19635	13733	23934	38147	33899
ÜDM-x ₁	54380	60425	70338	80092	81896	72578	93203	133973	123128
İdxal-x ₂	9216,7	8489,1	8783,3	11466	13668	10732	11703	14540	17285

Cədvəl 4-də verilənlərdən istifadə edərək ölkə üzrə ixrac tələbini və “sahə parametri” göstəricisindən istifadə etməklə bu tələbin ölkə iqtisadiyyatını təşkil edən iqtisadi sektorlar üzrə bölgüsünü hesablayaq.

Cədvəldə qeyd olunmuş göstəricilər arasındakı asılılıq xətti reqressiya tənliyi vasitəsi ilə təyin olunur. Məqsədimiz ixrac tələbinin proqnozlaşdırılması olduğu üçün tənlikdə Y- ixrac tələbi, x₁, x₂ isə uyğun olaraq ÜDM-i (Ümumi Daxili Məhsul) və İdxalın dəyərini göstərir. Reqressiya tənliyi çox dəyişənli olduğuna görə biz “Excel” proqramı vasitəsi ilə bu tənliyin qurulmasını həyata keçirilir. Reqressiya modelinin nəticələrinə əsaslanaraq, R² = 0,977 müəyyənedici əmsalın əlamətlər arasındakı əlaqənin göstəricisi olduğunu deyə bilərik. Reqressiya analizinin nəticəsi olaraq aşağıda göstərilən əmsalları əldə etdik: a₀ = -7467,74; a₁ = 0,34454; a₂ = -0,0732. Reqressiya tənliyi aşağıdakı kimi olacaqdır:

$$Y=0,34454x_1-0,0732x_2-7467,74 \quad (1)$$

Verilmiş reqressiya tənliyindən istifadə etməklə ixrac tələbinin proqnozlaşdırılmaq olar. Məsələn, 2021-ci il üçün ixrac tələbi aşağıdakı kimi olacaqdır.

$$Y_{2021} = 0,34454 * 93203 - 0,073181456 * 11703 - 7467,74 = 23788,23$$

Həmin ildə ixracın faktiki səviyyəsi 23934 mln.man olmuşdur. Bu isə proqnoz qiyməti ilə faktiki qiymət arasındakı uyğunluğu təsdiq edir.

Cədvəl 5-də ölkə iqtisadiyyatını təşkil edən setorlar üzrə xarici ticarətə (ixrac üzrə) tələbat parametri hesablanaraq verilmişdir.

Cədvəl 5

Xarici ticarət qalığı (saldosu) (min manatla)

	2021 ixrac	Tələbat parametri	Xarici ticarət qalığı (saldosu)
1. Kənd təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq	381528,1	0,008805	-722985
2. Dağ – mədən sənayesinin	31536455	0,727837	30872281
3. Emal sənayesi	2973996,8	0,068638	-12969052
4. Elektr. enerjisi, qaz və su	255851,3	0,005905	237232,8
5. Tikinti işləri	1722434,3	0,039752	-1555773
6. Ticarət xidmətləri	1626284,2	0,037533	993276,7
7. Turizm, mehmanxana və restoran xid.	111623,2	0,002576	-294103,1
8. Nəqliyyat ,poçt və rabitə	4637396,1	0,107027	726284,5
9. Maliyyə vasitəçiliyi, sığ.	29404,9	0,000679	-16260,5
10. Daşınmaz əmlak , icarə	0	0	-385242,2
11. Dövlət idar. istehlakı	54056,6	0,001248	-80401,4
12. Təhsil xidmətlər	0	0	-1249043
13. Səhiyyə xidmətlər	0	0	0
14. Kommunal və sair	0	0	0
Yekun	43329031	1	

*Cədvəl “2021-ci il sahələrarası balans göstəriciləri əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl 5-dən “Tələbat parametri” göstəricilərindən istifadə etməklə 14 sektor üzrə ölkənin 2021-ci il üçün ixrac tələbi hesablanaraq cədvəl 6-da verilmişdir.

Cədvəl 6

Azərbaycan iqtisadiyyatın sektorları üzrə ixrac tələbi

İqtisadiyyat sektoru	Proqnozlaşdırılan ixrac (2021)	Tələbat parametri	Sektorlar üzrə ixrac tələbi (2021)
1. Kənd təsərrüfatı, ovçuluq, balıqçılıq və meşəçilik məhsulları	23788,23	0,008805	209,46
2. Dağ – mədən sənayesinin məhsulları	23788,23	0,727837	17313,95
3. Emal sənayesi	23788,23	0,068638	1632,78
4. Elektrik enerjisi, qaz və su	23788,23	0,005905	140,47
5. Tikinti işləri	23788,23	0,039752	945,63
6. Ticarət xidmətləri	23788,23	0,037533	892,84
7. Nəqliyyat ,poçt və rabitə	23788,23	0,002576	61,28
8. Mehmanxana və restoranların xidmətləri	23788,23	0,107027	2545,98
9. Maliyyə vasitəçiliyi, sığorta və pensiya təminatı xid.	23788,23	0,000679	16,15
10. Daşınmaz əmlak , icarə və kommərsiya xid.	23788,23	0	0,00
11. Dövlət idarəetməsi və müdafiə, məcburi sosial sığorta xidmətləri	23788,23	0,001248	29,69
12. Təhsil sahəsində xidmətlər	23788,23	0	0,00
13. Səhiyyə və sosial xidmətlər	23788,23	0	0,00
14. Kommunal və sair xidmətlər	23788,23	0	0,00
CƏMİ		1	23788,23

Tədqiqat prosesində alınan nəticələrin müqayisəsi göstərir ki, təklif olunan qayda ölkə iqtisadiyyatının tarazlıq modelində xarici sektor üzrə ixrac və idxal tələbini adekvat proqnozlaşdırmağa imkan yaradır. Qeyd edək ki, bu təhlilin yekun nəticələri Azərbaycanın ixracının və eyni zamanda idxalının inkişafı üzrə kompleks strategiyanın hazırlanmasında mühüm addımdır.

Xarici ticarət strategiyasının təkmilləşdirilməsi üçün strateji tövsiyələr

Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının təkmilləşdirilməsi üçün kompleks yanaşma tələb olunur və prioritetlər üç əsas istiqamət üzrə formallaşdırıla bilər: institusional islahatlar, ticarət infrastrukturunun modernləşdirilməsi və ixracın diversifikasiyası. İlk olaraq, xarici ticarətin idarəetmə modelində şəffaflıq, proqnozlaşdırıla bilən hüquqi mühit və gömrük prosedurlarının optimallaşdırılması əsas elementdir. “Vahid pəncərə” mexanizminin funksionallığının genişləndirilməsi, elektron gömrük əməliyyatlarının universal tətbiqi və risk əsaslı yoxlama sistemləri tranzaksiya xərclərini azaldaraq ticarət axınlarını sürətləndirə bilər.

İkincisi, rəqəmsal ticarət platformalarının tətbiqi və beynəlxalq standartlara uyğun elektron sertifikatlaşdırma sistemlərinin qurulması kiçik və orta biznesin (KOB) xarici bazarlara çıxış imkanlarını genişləndirəcək. Azərbaycan üçün EXIM (Export–Import Bank) alətlərinin aktivləşdirilməsi, ixrac kreditləri, logistik subsidiyalar və sığorta mexanizmləri yeni ixracatçılar üçün maliyyə baryerlərini azaltmağa xidmət edir. (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2024)

Üçüncü istiqamət ixrac strukturunun dərin diversifikasiyasıdır. Qeyri-neft sektorunda emal dərinliyinin artırılması – kimya sənayesi, qida sənayesi, alüminium və polimer məhsullarının yüksək

dəyərli formalarının istehsalı – qlobal bazarlarda rəqabət üstünlüyü yarada bilər. İxracat üçün coğrafi şaxələndirmə də prioritetdir: Türkiyə və Rusiya başlıca bazarlar olaraq qalsa da, Orta Asiya, Çin, BƏƏ və Səudiyyə Ərəbistanı kimi dinamik bazarlara giriş genişləndirilməlidir. Bunun üçün beynəlxalq keyfiyyət standartları (ISO, GLOBALG.A.P.), halal sertifikatları və coğrafi göstəricilər üzrə proqramlar geniş tətbiq edilməlidir.

Nəhayət, ÜTT-yə üzvlük perspektivləri nəzərə alınaraq tarif və qeyri-tarif alətlərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, texniki tənzimləmə sisteminin modernləşdirilməsi və dövlət dəstək mexanizmlərinin şəffaflığının artırılması zəruridir.

NƏTİCƏLƏR

Tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının inkişaf dinamikası qlobal iqtisadi trendlərə uyğun şəkildə formalaşmaqla yanaşı, ölkənin resurs üstünlükləri, regional logistik mövqeyi və institusional islahatlar kontekstində yenilənməyə davam edir. Xarici ticarət dövriyyəsinin struktur analizi enerji sektorunun üstünlüyünü təsdiqləsə də, 2019–2024 dövründə qeyri-neft ixracının artması diversifikasiya prosesinin real nəticələr verdiyini nümayiş etdirir. Aqrar-sənaye məhsullarının, kimya sənayesinin və polimer əsaslı istehsalın ixrac payının yüksəlməsi yeni dəyər zəncirlərinin formalaşdığını göstərir. Bununla yanaşı, idxal strukturunun kapital yönümlü mallardan ibarət olması istehsal modernləşməsinə dəstəkləyir və texnologiya transferi üçün baza yaradır.

Qlobal inteqrasiya kontekstində Azərbaycan regional nəqliyyat dəhlizlərində strateji mövqeyə sahib olaraq Avrasiya tranzit xəritəsinin mərkəzi aktorlarından birinə çevrilmək potensialına malikdir. Bakı–Tbilisi–Qars xətti, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı və Orta Dəhlizin genişləndirilməsi ölkənin logistika üstünlüklərini artıraraq qlobal dəyər zəncirlərinə inteqrasiyanı sürətləndirir. Paralel olaraq, rəqəmsal ticarət, “vahid pəncərə” sistemi, elektron sertifikatlaşdırma kimi innovativ mexanizmlər ticarət xərclərini azaldır və KOB-ların xarici bazarlara çıxış imkanlarını genişləndirir.

ÜTT çərçivəsində aparılan danışıqlar və texniki uyğunluq səviyyəsinin yüksəlməsi Azərbaycanın beynəlxalq ticarət mühitinə tamhüquqlu inteqrasiyasını yaxın perspektivə çevirir. ÜTT-yə üzvlük bazarlara çıxış, hüquqi sabitlik və xarici investisiyaların cəlb edilməsi baxımından strateji üstünlüklər versə də, eyni zamanda daxili müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını tələb edir. Buna görə də, məqsədyönlü dövlət dəstəyi, ixrac təşviqləri, sənaye klasterlərinin formalaşdırılması, beynəlxalq standartların tətbiqi və institusional şəffaflıq xarici ticarət strategiyasının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləridir.

Nəticə etibarilə, Azərbaycan resurs əsaslı modeldən innovasiya yönümlü, rəqabətqabiliyyətli və qlobal inteqrasiya olunmuş ticarət strategiyasına keçid mərhələsindədir və bu prosesin davamlılığı uzunmüddətli iqtisadi sabitliyin əsaslandığı strateji çərçivəni formalaşdırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi (DGK). (2024). Gömrük Statistika üzrə İcmal Hesabat. Bakı.
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2024). İllik Analitik İcmal. Bakı.
3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. (2023). Ödəmə Balansı Hesabatı. Bakı.
4. Dövlət Statistika Komitəsi. (2023). Azərbaycanın Xarici Ticarət Statistika. Bakı.
5. Əliyev, A. (2019). Azərbaycan iqtisadiyyatında müqayisəli üstünlük və resurs potensialı. Bakı. 284 səh.
6. Hüseynov, R. (2021). Azərbaycanın qeyri-neft ixrac strategiyasının inkişaf istiqamətləri. Bakı: İqtisadi Araşdırmalar. 256 səh.
7. Qasımzadə, F. (2020). Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti və inkişaf meyilləri. Bakı: Elm və Təhsil. 312 səh.
8. UNCTAD. (2023). Trade and Development Report 2023. New York–Geneva: United Nations.

9. World Bank. (2024). Global Economic Prospects 2024. Washington: World Bank Group.
10. World Bank. (2024). Innovation for Growth Report. Washington: World Bank Publications.
11. World Trade Organization (WTO). (2024). World Trade Statistical Review 2024. Geneva: WTO Publications.
12. WTO – World Trade Organization. (2023). World Trade Statistical Review 2023. Geneva: WTO Publications.

V.J.Akhundov

associate professor, Azerbaijan State Oil and Industry University PLE

F.S.Abbaszadeh

master student, Azerbaijan State Oil and Industry University PLE

Improvement of Azerbaijan's foreign trade strategy and global integration

Abstract

Azerbaijan's foreign trade strategy requires new priorities in the context of deepening global economic integration. This article analyzes the role of innovative approaches - such as digital trade platforms, logistics technologies, and WTO frameworks - in the development of Azerbaijan's foreign trade and examines the directions of its strategic modernization. The purpose of the study is to evaluate export models that enhance competitiveness and to explore opportunities for access to global markets. The findings indicate that diversification of the non-oil sector, simplification of customs procedures, and the development of regional trade mechanisms strengthen integration; however, challenges such as institutional coordination, technological adaptation, and market risks still persist. The article provides recommendations on the implementation of transparent trade policies, compliance with international standards, and strategic market selection. This research offers policymakers and business entities a practical guide for the effective management of foreign trade.

Keywords: *foreign trade strategy, global integration, export diversification, international trade policy, WTO frameworks.*